

Maria Stanciu-Istrate

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA CALCURILOR LINGVISTICE APĂRUTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHIE

1. Calcul lingvistic reprezintă un mijloc mixt de îmbogățire, care se folosește total sau parțial de resursele autohtone ale limbii în care se produce, împletindu-le după o concepție sau un tipar împrumutat¹. Deși procedeul amintit nu a influențat major niciunul dintre nivelurile limbii române, contribuția sa la îmbogățirea vocabularului și, mai ales, a frazeologiei nu poate fi neglijată.

În rândurile următoare intenționăm să ne îndreptăm atenția asupra unora dintre calcurile apărute în limba română veche, încercând să stabilim cauzele apariției acestora și ce anume a împiedicat sau favorizat păstrarea lor în limbă. Dintre diferitele tipuri de calc identificate la nivel lingvistic ne vom referi numai la calcurile lexicale de structură morfematică².

2. Evoluția calcului lingvistic în limba română este strâns legată de influențele lingvistice majore exercitate de-a lungul timpului asupra acesteia.

În epoca veche, se poate vorbi, mai ales, despre o influență culturală slavonă și grecească, dat fiind faptul că traduceri de texte religioase se fac, cu preponderență, din aceste limbi. Primele calcuri³ apărute în limba română puteau fi

¹ Pentru caracteristicile fenomenului vezi: Maria Stanciu-Istrate, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea)*, București, 2006, p. 12 ș.u.

² Denumire propusă de Theodor Hristea, care, în articolul *Tipuri de calc în limba română*, apărut în LL, 1997, nr. 3–4, p. 10–29, afirmă: „În terminologia la care m-am fixat definitiv (combinând, uneori, denumiri care circulă în literatura de specialitate), calculul lexical este de două feluri, și anume: *calc de structură morfematică* și *calc de structură semantică* (numit, adeseori, și *împrumut semantic*)” (p. 14). Pentru definirea acestui tip de calc și a diverselor denumiri propuse, ca și pentru diversele opinii privind clasificarea sa, vezi Maria Stanciu-Istrate, *op. cit.*, p. 66–85.

³ Pentru calcul lingvistic în limba veche, vezi: Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine. Tome II. Le seizième siècle*, Paris, 1938, p. 364–371; I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, vol. II, 1916, p. 515–546; Fulvia Ciobanu, *Formații cărturărești în compunerea românească*, în volumul *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958, p. 161–167; G. Mihăilă, *Contribuții la studiul calcului lingvistic (pe baza textelor bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, București, XVIII, 1967, nr. 5, p. 529–539; Maria Purdela-Sitaru, *Calcule lingvistice în unele texte blăjene din secolul al XVIII-lea*, în „Limba română”, XXIX, 1980, nr. 2, București, p. 97–104; idem, *Formații românești cu împreună, rău și singur (însuși, sine/sin-, șie)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, București, XXXVI, 1985, nr. 6, p. 507–516; Marius Sala, *Limbi în contact*, București, 1997, p. 223–283, 286–287; Alexandru Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iași, p. 259–295; Maria Stanciu-Istrate, *op. cit.*, p. 281–285; Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, *Compunerea*, în *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*. Coordonator Magdalena Popescu-Marin, București, 2007, p. 231–259.

determinate, mai ales, de dogma cuvântului sfânt, care le impunea traducătorilor de texte religioase să respecte întocmai mesajul căruia încercau să-i dea veșmânt românesc⁴. În același timp, sărăcia vocabularului de la acea dată îi puneau pe traducători în imposibilitatea de a găsi corespondențe identice în limbă. Consecința a fost crearea unor termeni nespecifici pentru română, rezultați din alăturări dintre cele mai bizare, mai ales în ceea ce privește cuvintele compuse. Aceste alăturări erau date de modele întâlnite în texte slavone.

Dintre calcurile întâlnite în textele religioase din această perioadă, amintim:

ainte-apuca, după sl. *prědūvariti*; *ainte-pune*, după sl. *prědložiti*; *argintu-tăietoriu* „argintar”, după sl. *srebroiici*, *srebrokovači*, *srebrosčiči*; *asupra-luare* „lăcomie”, după sl. *lihoiměnije*; *atotțiutori*, *atotputernic*, după sl. *všedružitelj*; *bărbat-ucigătoriu* „ucigaș”, după sl. *mžebuiica*; *binecuvânta*, *bine-grăi*, *dulce-cuvânta*, după sl. *blagosloviti*; *dulce-spune*, *dulce-vesti* „a predica Evanghelia”, după sl. *blagovestiti*; *binevrea*, *binevoi*, *bineînvoi*, *dulce-vrea* după sl. *blago(iz)voliti*; *bună-dereagere*, *bună-facere*, după sl. *blagodějanije*; *bună-înțelepție*, *bună-mândrie* „înțelepciune”, după sl. *blagomōdrosti*; *bună-vestire*, *dulce-vestire* „Evanghelie”, după sl. *blagověštije*; *Bunavestire*, după sl. *blagověštenije*; *bună-govire*, *bună-govitură*, *dulce-govire* „cumpătare”, după sl. *blagogověnije*; *bună-mirosenie*, după sl. *blagouhanije*; *bună-credință*, după sl. *blagověrije*; *bună-cuvântare*, după sl. *blagoslovenije*; *bună-smerenie* „evlavie”, după sl. *blagogověnije*; *bună-voie*, *bună-voire*, *bună-vre(a)re*, *dulce-voie*, *dulce-vre(a)re* „bunăvoință”, după sl. *blagovoljenije*; *cale-făcător* „călător”, după sl. *počišivnikū*; *ciude-făcător*, *de-minuni-făcător*, după *čudotvorici*; *cu-bărbat-zăcătoriu* „homosexual”, după sl. *muželožnikū*; *dostoinică-cuvântului* „demnă de pomenit”, după sl. *dostoinoslovno*, gr. *ἀξιολόγη* (< *ἄξιος* „dignum” + *λόγη* „spus, pomenit”); *de-Dumnezeu-glăsitoriu*, după sl. *bogoglasnikū*; *de-Dumnezeu-Născătoare*, după sl. *bogorodica*; *de-Dumnezeu-purtător*, după sl. *bogonosinū*, *bogonosici* sau gr. *θεοφόρος*; *(de-)o(a)m(eni)-iubire*, după sl. *človekoljubije*; *de-oameni-iubitoriu* „filantrop”, după sl. *človekljubecj*; *de-viață-dătătoriu* „creator”, după sl. *žiznipodateli*; *de-viață-purtătoriu*, după sl. *živonosinū*; *depreună-vie*, după sl. *vūkutūživěti*; *Duhul-Sfânt-Luptătoriu*, după sl. *duhoborici*; *dulce-cinstit*, *dulce-credincios* „pios, cinstit”, după sl. *blagověrinnj*⁵, *blagočistivj*; *dulce-dare*, *dulce-dăruire*, *dulce-dată* „mulțumire”, după sl. *blagodarenije*; *dulce-dărui* „a mulțumi”, după sl. *blagodarovati*; *dulce-dătătoriu* „binefăcător”, după sl. *blagodětelj*; *dulce-frâmseațe* „frumusețe”, după sl. *blagolěpje*; *dulce-hardă* „mulțumi”, după sl. *blagodariti*; *dulce-miroseală*, după sl. *blagouhanije*; *dulce-(în-)obraz* „frumos”, după sl. *blagoobrazinū*; *dulce-tocmeală* „statornicie, tărie de caracter”, după sl. *blagostojanije*; *dulce-vesti* „a predica Evanghelia”, după sl. *blagovestvovati*; *fără-(de)-leage* „nedreptate”, după sl. *bezakonije*; *fărălegi*, după *bezakonovati*; *fără-legiutor* „nelegiuit”, după sl. *bezakonikū*; *fără-măsură*

⁴ Vezi *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), coordonator Alexandru Mareș, București, 1994, p. 34–35.

⁵ Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 369.

„nemărginit, imens”, după sl. *bezměrīnū*; *gios-cădea*, după sl. *nispasti*; *gios-merge*, după sl. *sūhoditi*; *gios-pleca*, după sl. *nizvoditi*; *gios-scoate*, după sl. *nizvesti*; *împotrivă-da*, după sl. *vūzdati*; *împotrivă-sta*, după sl. *protivostati*; *în-gios-aruncații*, după sl. *nizvrēšti*; *înainte-alergător(iu)*, *înainte-curător(iu)*, după sl. *prēditeča*, gr. *προδρομος*; *(de-)lege-călcătoriu*, *a-legiei-călcătoriu*, *(a-)legiei-frângătoriu*, după sl. *zakonoprēstōpīnikū*; *lege-dătător*, după sl. *zakonodavecī*; *lung-răbda*, *îndelung-răbda*, după sl. *dlūgotrūpēti*; *mare-cuvânta*, după sl. *velerēčevati*; *mare-sufleție* „mărinimie”, după sl. *velikodušije*, gr. *megalopsihia*; *naltă-mândrie*, după sl. *vysokomōdrije*; *nefățarnic*, după sl. *nelicemērīnyi*; *pace-făcătoriu*, după sl. *mirotvoriciī*; *plecarea-înțeleaptă* „umilintă, modestie”, după sl. *sūmērjenomōdrije*, gr. *ταπεινωσυνή* (lit. „înțelepciune plecată, umilă”); *Preacurata* „neprihănită”, după sl. *prēčista*; *preagreșală* „păcat”, după sl. *prēgrēšenije*; *preaînfrâmsește* „sfînțenie, cinste”, după sl. *prēpodobije*; *preaînțelepciune* „înțelepciune”, după sl. *prēmōdrosiī*; *rău-cuvânta*, după sl. *zlosloviti* „calumniari”; *sânge-mestecătoriu* „cel care comite un incest, incestuos”, după sl. *krīvomēsīci*; *(cu-)un-corn*, după sl. *inorogū*; *unul-născut*, după sl. *jedinorodīnū*; *viață-făcătoriu* „creator”, după sl. *životvorēštiī* etc.⁶

Multe dintre exemplele prezentate mai sus au ajuns la periferia vocabularului, unele au fost înlocuite de împrumuturi explicabile prin același etimon care a generat apariția calcului sau printr-un termen diferit, mai puține au rămas în limbă, concurate sau nu de împrumuturi. Vom încerca să prezentăm aceste situații pe rând.

3. Calcuri dispărute, neînlocuite de împrumuturi provenite din termenii calchiați

aînte-apuca, *aînte-pune*, *argintu-tăietoriu*, *asupră-luare*, *bărbat-ucigătoriu*, *bine-grăi*, *dulce-cuvânta*, *dulce-spune*, *dulce-vesti*, *binevrea*, *bineînvoi*, *dulce-vrea*, *bună-dereagere*, *bună-facere*, *bună-înțelepție*, *bună-mândrie*, *bună-vestire*, *dulce-vestire*, *bună-govire*, *bună-govitură*, *dulce-govire*, *bună-mirosenie*, *bună-smerenie*, *cale-făcător*, *ciude-făcător*, *de-minuni-făcător*, *cu-bărbat-zăcătoriu*, *dostoinică-cuvântului*, *de-Dumnezeu-glăsitoriu*, *de-Dumnezeu-Născătoare*, *de-Dumnezeu-purtător*, *(de-)o(a)m(eni)-iubire*, *de-oameni-iubitoriu*, *de-viață-dătătoriu*, *de-viață-purtătoriu*, *depreună-vie*, *Duhul-Sfânt-Luptătoriu*, *dulce-cinstit*, *dulce-credincios*, *dulce-dare*, *dulce-dăruire*, *dulce-dată*, *dulce-dărui*, *dulce-dătătoriu*, *dulce-frâmsește*, *dulce-har-da*, *dulce-miroseală*, *dulce-(în-)obraz*, *dulce-tocmeală*, *dulce-vesti*, *fărălegi*, *fără-legiuitor*, *fără-măsură*, *gios-cădea*, *gios-merge*, *gios-pleca*, *gios-scoate*, *împotrivă-da*, *împotrivă-sta*, *în-gios-aruncații*, *înainte-alergător(iu)*, *înainte-*

⁶ Pentru aceste exemple vezi Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, *op. cit.*; Mirela Teodorescu, *Formarea cuvintelor*, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, coordonator Ion Gheție, București, 1997, p. 223; Maria Stanciu-Istrate, *Viața sfântului Vasile cel Nou și vămile văzduhului*, în *Cele mai vechi cărți populare în limba română*, vol. IX, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar, București, 2004, p. 83 ș.u.; idem, *Interferențe româno-slave într-un manuscris românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Limba română”, LIV, 2005, nr. 1–4, București, p. 8–17. Pentru alte compuse din epoca veche, vezi, de asemenea, Halina Mírská, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, București, 1959, p. 165–175.

curător(iu), (de-)lege-călcătoriu, a-legiei-călcătoriu, (a-)legiei-frângătoriu, lege-dătător, lung-răbda, îndelung-răbda, mare-cuvânta, mare-sufleție, naltă-mândrie, neșățarnic, pace-făcătoriu, plecarea-înțeleaptă, preagreșală, preainfrâmseațe, preaințelepciune, rău-cuvânta, sânge-mestecătoriu, (cu-)un-corn, viață-făcătoriu

În legătură cu unii dintre acești termeni se impun câteva precizări:

3.1. Unele calcuri au cunoscut mai multe variante, rezultate din sinonimia termenilor folosiți în traducere. Astfel, echivalența existentă între *cuvânta* – *grăi*, *spune* – *vesti*, *vrea* – *voi*, *vre(a)re* – *voie* – *voire*, *înțelepție* – *mândrie* etc. a condus la calchiera în mai multe variante a aceluiași termen slavon, în funcție de preferința manifestată de cel care inova față de unul dintre acești termeni. Așa cum se întâmplă în cazul sinonimelor totale, în final, numai una dintre forme a rămas în limbă. Astfel, *binecuvânta* a rămas în limbă, în vreme ce *bine-grăi* și *dulce-cuvânta* s-au arhaizat. Lui *bună-vre(a)re* și *bună-voire* le-a fost preferat *bunăvoie*, în vreme ce *binevrea* a fost înlăturat de *binevoi*. Alături de *bună-voie*, vocabularul românesc contemporan înregistrează și sinonimul *bunăvoiuță*, atestat prima oară în 1756 și format după lat. *benevolentia*, germ. *Wohlwollen*.

3.2. În compusele *a-legiei-călcătoriu*, *a-legiei-frângător*, *a-legeei-pășitor*, toate având sensul „care nu respectă, ignoră, violează legea”, obținute prin calchiera sl. *zakonoprěstōpīnŭ* al doilea element cu semnificație lexicală, respectiv *călcător*, *frângător* și *pășitor*, este folosit cu sensurile specifice morfemelor echivalente din modelele slavone, altele decât cele originare. Existența a trei variante de traducere pentru același termen slavon demonstrează efortul traducătorilor de a găsi corespondentul cel mai apropiat de modelul pe care se străduiau să-l reproducă. *Călca*, *frânge* și *păși*, din care au fost derivate *călcător*, *frângător* și *pășitor*, în absența lui *lege*, sunt departe de a putea fi considerate sinonime perfecte. Prin anumite seme, *călca* se apropie de *păși*, iar prin altele de *frânge*. Mai precis, *călca* și *frânge* au în comun sensurile „a încălca, a nu respecta”, absente din sfera semantică a lui *păși*, folosit în traducerea compusului slavon prin derivare sinonimică, altfel spus, datorită lui *călca*.

3.3. Termenul slavon *blago* a fost tradus prin *bine*, atunci când apărea ca element component al unui verb, prin *bun*, *bună*, când intra în alcătuirea unui substantiv, sau prin *dulce*. (În situația din urmă, sensul «bun» pe care adjectivul *dulce* îl capătă se datorează tot unui calc lexical, însă nu de natură morfematică, ci semantică, după sl. *sladŭkŭ*). Compuselor în a căror alcătuire intră *dulce* le-au fost preferate sinonimele cu *bun/bună/bine* pe prima poziție.

3.4. Unele calcuri formate după modele slavone sau/și grecești au fost întărite în epoca modernă de modele latino-romanice sau germane. Variantelor *înainte-alerător(iu)* și *înainte-curător(iu)* li s-au adăugat ulterior calcurile *înainte-mergător* și *premergător*, care exprimă aceeași noțiune, dar în epoca modernă se explică prin fr. *precursur*. *Înainte-mergător* păstrează ca prim element adverbul *înainte*, dar preferă arhaismului *cure*, sinonimul *merge*. În cel de-al doilea exemplu, *premergător*, se renunță la compunerea cu *înainte*, adverbului fiindu-i preferat prefixul *pre-*. În româna contemporană *premergător* este simțit ca fiind

învechit, eventuala sa utilizare motivându-se prin rațiuni de ordin stilistic. Aceeași noțiune exprimată de aceste calcuri ieșite din uz este redată astăzi prin împrumutul *precursor*, explicabil prin același etimon francez. De precizat că, în ultimă instanță, la baza termenului francez se află gr. *προδρομος*, calchiat în latină, de unde l-a preluat franceza.

3.5. *Mare-sufleție* a circulat în epoca veche alături de perifrazele *mărime a sufletului*, *mărime a sufletului*, *mărime de suflet*, *mărimea inimii*, care transpuneau întocmai conținutul compusului slavon și al celui grecesc. Mai mulți sorți de izbândă a avut calculul apărut ulterior, *mărinimie*, cu originea în tiparul oferit de lat. *magnanimitas*, la rândul său o copie fidelă după gr. *megalopsihia*, care stă, de altfel, și la baza sl. *velikodušie*. De adăugat că dicționarele românești înregistrează și împrumutul *megalopsihie*, cu mențiunea „livresc”.

3.6. *Bărbat-ucigătoriu* nu mai circulă astăzi, pentru noțiunea exprimată de acesta fiind folosită o creație lexicală apărută tot prin calchiere: *omucigaș*, după fr. *homicide*.

3.7. Nici *sânge-mestecătoriu* nu mai caracterizează vocabularul actual, pentru noțiunea exprimată de acest compus folosindu-se împrumutul *incestuos*, cu originea în fr. *incestueux*, lat. *incestuosus*.

3.8. *Ciude-făcător* a reprezentat o variantă a lui *de-minuni-făcător*, calc total după compusul slavon indicat mai sus, sau a lui *făcător de minuni*, simplă traducere prin perifrază a aceluiasi slavonism, adaptată la topica românească. Limbajul bisericesc de astăzi, caracterizat prin conservatorism excesiv, continuă să folosească sintagma *făcătoare de minuni*, mai ales în asociere cu substantivul *icoană*.

4. Calcuri viabile

atotțiitor, *atotputernic*, *binecuvânta*, *binevoi*, *Bunavestire*, *bună-credință*, *bună-voie*, *bunăvoință*, *fărădelege*, *preacurată*. Calculul *un-corn* s-a fixat în limbă în varianta *unicorn*.

Primele două calcuri au rezistat dat fiind, pe de o parte, registrul stilistic în care au fost insistent folosite, respectiv limbajul religios, și, pe de altă parte, suportul acordat, într-o altă etapă din istoria limbii române, de modele identificate în limbi cu care româna avea afinități. Astfel, poziția în vocabularul românesc modern a lui *atotțiitor* a fost întărită de modelul oferit de compusul lat. *omnitenens*. În ceea ce-l privește pe *atotputernic*, acesta se explică în româna modernă și prin calc după lat. *omnipotens*, *-tis*, fr. *tout-puissant*, germ. *allmächtig*. Cât privește influența latină, aceasta s-a manifestat și prin împrumutul propriu-zis *omnipotent*.

În plus, pe lângă *binecuvânta* și *fărădelege*, în vocabularul românesc actual sunt active și împrumuturile *blagoslovi* și *bazaconie*, explicabile, după cum a rezultat mai sus, prin aceleași etimoane ca și calcurile, cu precizarea că ultimul termen citat s-a specializat semantic în raport cu termenul apărut prin calchiere, astfel încât între aceștia nu mai există o legătură evidentă de sens.

Nu în ultimul rând, trecerea acestor calcuri mai întâi în limba textelor netraduse, iar apoi și în vorbire, a facilitat păstrarea lor în vocabularul activ.

5. Calcuri concurate de împrumuturi

De cele mai multe ori însă, calcul și împrumutul s-au aflat în concurență. Uneori, forma calchiată a reușit să se mențină în limbă. Alteori, a rămas în vocabular alături de împrumut, ceea ce a condus la apariția așa-numitelor dublete sinonimice⁷. În perechile de cuvinte citate în continuare, pe prima poziție am notat calcul, iar pe poziția secundă împrumutul: *binecuvânta* – *blagoslovi*; *Bunavestire* – *Blagoveștenie*⁸; *fărădelege* – *bazaconie*; *Preacurata* – *Precista*; *unicorn* – *inorog*.

De cele mai multe ori însă forma explicabilă prin calc a fost împinsă la periferia vocabularului. La acest din urmă aspect a contribuit, îndeosebi, caracterul profund artificial al formei calchiate, situație specifică mai ales imitațiilor produse la cuvintele compuse.

Astfel, lui *dulce-har-da*, atestat la Coresi, în *Liturghier*⁹, în formele *dăm-har*, *har-dăm(u)*, *dulce-har-dăm*, îi corespunde în *Codicele Voronețean* împrumutul *blagodari*, în *Noul Testament de la Bălgrad* expresia *deade har*, iar în *Biblia de la București* (1688) *mulțimi*¹⁰; *dulce-dare* s-a aflat în concurență cu *blagodarenie*; iar *dulce-cinstit*, atestat în *Liturghierul* lui Coresi în formele *dulce-cinstiți* și *dulci-cinstiți*, a circulat în paralel cu *blagocestiv*; *ciude-făcători*, în varianta morfologică *ciude-făcătoare*, a avut drept corespondent împrumutul *ciudotvoreță*. *Dreptcredincios* calchiază sl. *pravoslavînŭ*, care a fost și împrumutat în forma *pravoslavnic*.

6. Calcuri concurate de traduceri

Pe lângă asemenea calcuri autentice, în limba veche se înregistrează o serie de traduceri prin perifraze ale unor compuse slavone: *făcător de viață* traduce sl. *životvorjaštii*; *iubitor de avuție* – sl. *srebroľjubecŭ*; *iubire de oameni*, *iubire omenească* – sl. *člověkoljubije*; *luptător al icoanelor* – sl. *ikonoboričŭ*; *mestecare de sânge* „incest” – sl. *krŭvoměšenije*; *ogodirea pântecelui* „îmbuibare” – sl. *čřevougodije*; *slujirea idolilor* – sl. *idolosluženije*; *urător de oameni* – sl. *člověkonenavistnikŭ*; *vărsare de sânge* – sl. *krŭvoprolitije*. Ele nu pot fi considerate calcuri, întrucât ceea ce a rezultat în urma traducerii în limba română nu reprezintă un cuvânt compus, ca în limba din care provine structura calchiată, ci o îmbinare de cuvinte¹¹.

Uneori, perifrazele de acest tip apar în alternanță cu calcurile sau chiar cu împrumuturile propriu-zise, ceea ce demonstrează efortul traducătorilor de a găsi un echivalent cât mai apropiat de specificul sau structura limbii române. Oscilația între calc și traducerea prin perifraze a compuselor se înregistrează îndeosebi în

⁷ Vezi, în acest sens, Cristian Moroianu, *Dublete și triplete etimologice în limba română*, București, 2005, p. 241–243.

⁸ Ambii termeni denumesc sărbătoarea celebrată în religia ortodoxă pe 25 martie.

⁹ Vezi *Liturghierul lui Coresi*, text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, București, 1969, p. 115.

¹⁰ Vezi DA, s.v. *blagodarenie*.

¹¹ Pentru deosebirea dintre calc lingvistic și traducere, vezi Theodor Hristea, *Sinteze de limba română*, ediția a treia, revăzută și din nou îmbogățită, București, 1983, p. 103–106. Vezi, de asemenea, Maria Stanciu-Istrate, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea)*, cap. *Calcul, traducerea și împrumutul*, p. 31–47.

textele din veacul al XVI-lea, fiind în regres în scrierile din secolele următoare. În seriile de exemple citate în continuare, pe primul loc a fost notat calcul, urmat de traducere, iar în unele situații și de împrumutul propriu-zis:

ciude-făcătoare – făcătoare de minuni – ciudotvorață
de-bine-făcătoriu – făcătoriu de bine
de-Dumnezeu-Născătoare – Născătoare de Dumnezeu
de-Dumnezeu-purtător – purtător de Dumnezeu
de-lege-dătătoriu – dătătoriu de lege, dătătoriu de lege
de-lege-călcătoriu – călcătoriu de lege
de-minuni-făcătoare – făcătoare de minuni
de-oameni-iubire – iubire de oameni, iubire omenească – filantropie
de-oameni-iubitoriu – iubitor de oameni – filantrop
de-viață-dătătoriu – dătător de viață
pace-făcătoriu – făcător de pace etc.

De precizat că împrumuturile de origine grecească *filantrop*, *filantropie*, nu sunt specifice limbajului religios românesc în care continuă să se înregistreze și astăzi perifrazele *iubire de oameni* și *iubitor de oameni* cu referire la autoritatea divină.

7. Nu lipsit de importanță este faptul că, la baza multora dintre termenii slavoni care au generat apariția calcurilor românești se află compuse sau derivate grecești. Altfel spus, termenii slavoni sunt ei înșiși calcuri lingvistice după greacă. Totodată, apariția unui calc de acest tip în română, în condițiile în care atât în slavonă, cât și în greacă există termeni cu structură morfematică și semantică identice, putea fi influențată de oricare dintre aceste limbi, în funcție de originalul care a stat la baza traducerii românești în care calcurile au fost înregistrate. Așa încât, în ceea ce privește limba greacă, aceasta a putut influența apariția unor calcuri românești fie direct, fie indirect, prin intermediul slavonei. În această categorie pot fi incluși termeni ca: *dulce-spune*, *dulce-vesti*, *de-oameni-iubitor(iu)*, *de-oameni-iubire*, *înainte-alergător(iu)*, *înainte-curător(iu)*, *mare-sufleție* etc.

8. Către jumătatea veacului al XVII-lea, influența slavonă începe să slăbească, în condițiile utilizării tot mai frecvente a limbii române ca limbă de cult. În schimb, începe să se facă simțită influența culturii grecești, care se amplifică în secolul următor¹². Prin urmare, în epoca veche se înregistrează și calcuri după greacă sau după latină, care, asemenea celor produse după modele slavone, au astăzi un pronunțat caracter arhaic. Multe exemple pot fi întâlnite la Dimitrie Cantemir, unde se explică prin încercarea marelui savant de a încetățeni o terminologie științifică¹³:

arățătoriu „demonstrativ”, după lat. *demonstrativus* (Cantemir, I, 47); *câinesc* „cinic”, după ngr. *κυνικός* (Cantemir, I, 72); *curățitoriu*, după lat.

¹² Cu privire la aceste aspecte, vezi N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, Iași, 2004, p. 7 ș.u.

¹³ Pentru alte exemple, vezi Ștefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, 1973, p.180 ș.u.

purgatorium (Cantemir, D, 233); *fîință* „esență” < *fi* + *-ință*, după lat. *essentia* < *esse* + *-entia*¹⁴ (Cantemir, I, 67); *împregiurstare*, după lat. *circumstantia*, apărut uneori, la același autor, alături de împrumutul *încumstanție* (Cantemir, D, 201; Cantemir, I, 369); *îndreptătoriu* „conducător”, după lat. *rector* < *rectus* „drept”¹⁵ (Cantemir, D, 305); *neașezare* „dezordine” cf. ngr. *ἀταξία* (Cantemir, D, 295); *neclătitor*, *nemutător* „imuabil” după ngr. *ἀκίνητος* (Cantemir, D, 7); *necunoștință* „ignoranță”, după ngr. *ἀγνοία* (Cantemir, D, 297); *negândire* „nehibzuintă”, după ngr. *ἀσυλλογισιά* și lat. *incogitantia* (Cantemir, D, 297); *nemoarte* „nemurire”, după ngr. *ἀθανασία* (Cantemir, D, 221); *nemuritoriu*, după ngr. *ἀθανάτος* (Cantemir, D, 137); *nesămăluire* „prostie, nehibzuintă”, după ngr. *ἀνοησία* și lat. *inconsiderantia* (Cantemir, D, 297); *nestătător* „nestatornic”, după ngr. *ἀσταθής* (Cantemir, D, 143); *singuratec* „unic” cf. ngr. *ὀνωτατος* și lat. *unicus* (Cantemir, D, 305); *socotitoriu* „rațional” cf. ngr. *λογικός* „rațiune” (Cantemir, D, 227); *substare* „substanță”, după ngr. *υπόστασι*, lat. *substantia* (Cantemir, D, 315); *suptpământ*¹⁶ „subteran” cf. lat. *subterraneus*; *supt-pământ-fugire* „subterfugiu”, după lat. *subterfugium* (Cantemir, D, 331) etc.

8.1. Dintre exemplele prezentate, cele apărute după modele grecești au dispărut cu totul din limbă sau au fost înlocuite de împrumuturi. Așa se face că lui *câinesc* i-a fost preferat *cinic*, care, în ultimă instanță, se explică prin termenul grecesc invocat mai sus, intrat în română prin intermediar francez (*cynique*) și latinesc (*cynicus*).

8.2. Termenul *necunoștință* este activ astăzi numai în expresia *în necunoștință de cauză*, derivată însă de la o altă expresie – *în cunoștință de cauză* – apărută prin calc frazeologic după fr. *en connaissance de cause*. Așadar, *necunoștință* este un derivat intern de la *cunoștință*, fără legătură cu vechiul calc. Un argument solid în favoarea acestei afirmații este faptul că termenul în cauză nu apare decât în expresia citată, nefiind inclus în dicționare.

8.3. O soartă mai bună au avut-o etimoanele latinești care, nefiind păstrate în forma calchiată, au intrat, mai târziu, în secolul al XIX-lea, când influența latino-romană asupra românei devine predominantă, ca împrumuturi propriu-zise. Așadar, lui *arățătoriu* i-a luat locul *demonstrativ*; *curățitoriu* a fost înlocuit de *purgatoriu*; *fîință* din limba română contemporană nu are nicio legătură cu lat. *essentia*, împrumutat în forma *esență*; *împregiurstare* a fost concurat cu succes de *încumstanță*; lui *îndreptătoriu* îi corespunde astăzi *rector*; lui *singuratec* i-a fost preferat *unic*; în sfârșit, *substare*, *suptpământ* și *supt-pământ-fugire* au fost eliminate de *substanță*, *subteran* și, respectiv, *subterfugiu*.

¹⁴ *Ibidem*, p.180.

¹⁵ Petru Vaida, *Calcul lingvistic, procedeu de creare a terminologiei filozofice la Dimitrie Cantemir*, în „Limba română”, XV, 1966, nr. 1, București, p. 11.

¹⁶ Vezi și DLR, s.v. *subpământ*, unde cea mai veche atestare se înregistrează la Gorjan, *Halima*, text prelucrat stilistic, după o traducere din greacă de la 1783.

9. Alături de influențele slavonă și grecească dominante, pentru aceeași perioadă din istoria limbii noastre literare trebuie menționată și influența maghiară, chiar dacă imitațiile produse după această limbă sunt mult mai puțin numeroase. De pildă, *furțișag*, întâlnit în această perioadă, dar și mai târziu, s-a format după magh. *tolvajság*. *Unăciune* a apărut după magh. *egység*, iar *doauă* „îndoială, dubiu” imită, la rândul lui, magh. *kétseg*¹⁷. Dintre acestea, numai *furțișag* este activ astăzi, fiind folosit cu o puternică notă peiorativă.

10. Întinderea în timp și în spațiu avută de o influență culturală într-o anumită perioadă de timp poate constitui un fapt definitoriu în privința viabilității calcurilor. Cu cât o limbă, considerată a fi dominantă din varii puncte de vedere, este mai intens folosită, cu atât șansele de impunere a unor construcții sau tipare proprii sunt mai mari. Așa se explică, în limba veche, circulația unor calcuri având la bază, mai ales, modele slavone și/sau grecești. Diminuarea acestor influențe a atras după sine căderea în uitare a multora dintre calcuri, mai ales că structurile după care acestea se combinau erau străine de specificul limbii române. Fixarea în conștiința vorbitorilor a acestor structuri de împrumut putea fi ajutată totuși de frecvența cu care erau actualizate, fie în scris, fie pe cale orală. Difuzarea defectuoasă a tipăriturilor, lipsa de instrucție a multora dintre români au făcut ca multe calcuri să rămână necunoscute, neputând fi popularizate. Nu întâmplător au avut mai mulți sorți de izbândă anumiți termeni apăruiți în limbajul bisericesc. Oficializarea serviciului divin în limba română le permitea credincioșilor să audă frecvent termeni ca: *atotțiitor*, *atotputernic*, *binecuvânta*, *fărădelege*, *Preacurata*. Intensa lor utilizare și mai ales trecerea și în alte registre stilistice decât cel religios le-a asigurat un loc stabil în vocabularul românesc până azi.

Cum noțiunile exprimate inițial prin calcuri aveau nevoie de o modalitate de expresie, s-a recurs ulterior la împrumuturi care aveau la bază fie etimonul calchiat inițial, fie altul, provenit din altă limbă în a cărei rază de influență a ajuns româna. Relatinizarea limbii române, produsă intens și programatic în secolul al XIX-lea, a făcut posibilă preluarea unui număr impresionant de termeni din limbile-surori, termeni care au înlocuit cu succes vechile și greoaiele calcuri, aflate în dezacord cu specificul limbii române.

Calcurile care au rezistat sunt, așadar, acelea folosite preponderent în limbajul bisericesc, unele dintre acestea trecând și în limbajul standard, sau cele a căror poziție a fost întărită în epoca modernă de modele latino-romanice, explicabile, în ultimă instanță, prin model grecesc.

11. Concluzii

Calcurile apărute în epoca veche sunt generate, mai ales, de modele slavone, grecești sau, mai rar, de tipare specifice latinei savante ori maghiarei. Ele au avut, în general, un caracter efemer. Rațiunile producerii lor țin, pe de o parte, de sărăcia limbii și, pe de altă parte, în cazul scrierilor religioase, de dogma cuvântului sfânt,

¹⁷ Pentru aceste calcuri, vezi Ion Gheție, *Fragmentul Todorescu*, ediție critică, în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, coordonator Ion Gheție, București, 1982, p. 279.

care le impunea traducătorilor să respecte până la servilism textul pe care-l transpuneau în propria limbă. Totodată, unele calcuri din această perioadă se explică și prin eforturile traducătorilor de a da haină românească unor noțiuni noi, pentru care româna nu avea încă termenii necesari. Caracterul de cele mai multe ori nefiresc al termenilor astfel apăruiți explică de ce aceștia nu s-au păstrat. Nu în ultimul rând, faptul că multe dintre traduceri în care aceste calcuri sunt atestate circulă doar în copii manuscrise, explică de ce ele nu au putut fi cunoscute de o masă mai largă de vorbitori pentru a se putea impune în limbă. Totodată, unele calcuri vechi au supraviețuit ori s-au dovedit a fi efemere și în funcție de registrul stilistic în care au fost create ori în care au ajuns să se fixeze.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR LES CALQUES PARUS DANS L'ANCIEN ROUMAIN

(Résumé)

Ce travail représente une recherche sur certains calques parus dans la langue roumaine. L'auteur constate que les premiers calques linguistiques pouvaient être déterminés, surtout, par le dogme de la parole sainte, qui imposait aux traducteurs de textes religieux de respecter exactement le message qu'il essayaient de traduire en roumain. En même temps, la pauvreté du vocabulaire à cette époque-là, mettait les traducteurs dans l'impossibilité de trouver les correspondants identiques dans la langue. La conséquence a été la création des termes nonspécifiques pour le roumain, résultats par les juxtapositions des plus bizarres, surtout en ce qui concerne les mots composés. Ces juxtapositions étaient données par des modèles rencontrés surtout dans des textes slavons ou grecs, le slavon étant la langue qui a le plus influencé le roumain à l'époque ancienne.

On présente aussi une série de ces calques, classifiés puis en fonction de la place qu'ils occupent dans le vocabulaire roumain contemporain. Parmi les calques qui ont totalement disparu de la langue il y a : *bărbat-ucigătoriu*, *binevrea*, *bună-mirosenie*, *bună-smerenie*, *bună-voire bună-vre(a)re*, *cale-făcător*, *dăstoinică-cuvântului*, *Duhul-Sfânt-Luptătoriu*, *dulce-cuviință*, *dulce-dătătoriu*, *dulce-frâmseațe*, *dulce-miroseală*, *dulce-obraz*, *dulce-tocmeală*, *dulce-vesti*, *dulce-vestire*, *fărălegi*, *fără-legiutorii*, *fără-măsură*, *înainte-curătoriu*, *lege-călcătoriu*, *lege-dătător*, *lung-răbda*, *mare-sufleție*, *multă-bucurie*, *naltă-mândrie* etc.

Les calques qui ont réussi à se maintenir dans le vocabulaire roumain jusqu'aujourd'hui ont bénéficié du support offert dans une autre étape de l'histoire de la langue roumaine par des modèles identifiés dans les langues latino-romanes. Ainsi, l'affinité des langues qui appartiennent à la même famille étymologique, s'est avéré un facteur déterminant en ce qui concerne la viabilité des calques linguistiques. Le passage de certains termes calqués dans un autre registre stylistique que celui religieux où ils étaient apparus, a contribué à leur conservation dans la langue. C'est ainsi qu'on explique la résistance au long du temps de certains mots comme: *atotțiitor*, *atotputernic*, *binecuvânta*, *fărădelege*, *preacurată*.

Cuvinte-cheie: calc lingvistic, împrumut, traducere, cuvânt compus, epoca veche, limba slavonă, vocabular.

Mots-clés: calque linguistique, emprunt, traduction, mot composé, roumain ancien, slavon, vocabulaire.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu – Iordan-Al.Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*